

анархічність, слабку допитливість, зневагу до здоров'я, інфантильність, замкненість у своїй групі, непослідовність, амурний авантюризм та зневага до здоров'я.

В. Васютинський впевнений, що подібна негативність спричинена історичними колізіями, які є основою страхів українця: страху перед владою, страху змін, страху голоду, страху самотності, страху відповідальності, страху втрати ідентичності тощо. Страхітливність, не будучи органічною для українців, поступово вбирається в якості обов'язкового компонента менталітету як результат травмуючого досвіду..

Це позначилося на самій моделі менталітету, що має поляризовану, а почасти різномну, розірвану структуру, з не проявленою магістральною лінією. Отже, відсутність центру або його зміщення є характерною особливістю структурних характеристик українського менталітету. Світоглядні та ціннісні орієнтири «систематизують культуру, заповнюють лакуни в ній універсальними схемами, які сформувались в дуже віддалені часи» [8, с.101]. У «зіянні» пустот мають проявлятися архетипальні форми, що дозволяє, наприклад, сучасним культурологам пов'язувати постать козака Мамає з першопредком. У даному контексті варто згадати, що палімпсестний характер хронотопу української культури було обґрунтовано ще Д. Чижевським.

Отже, сучасна людина потребує глибини і розширення історичної пам'яті, щоб запобігти формуванню «хибної свідомості» (К. Майхейм), яка є «екстрактивним» (В. Руднев) утворенням (тобто має ілюзорний характер). Структурні характеристики моделі менталітету у зв'язку з історією дозволяють судити про особливості його смислоутворення та відновлювати «відсутні елементи». Менталітет виступає простором людської духовності та місцем пошуку втраченої єдності, єдине, що дозволяє говорити про достовірність людської історії та людську сутність.

Бібліографічні посилання:

1. Суханцева В. К. Метафізика культури / В. К. Суханцева – К.: Факт, 2006 – 367 с.
2. Гинзбург К. Мифы–эмблемы–приметы: Морфология и история. Сборник статей / Пер. с ит. и послесловие С. Л. Козлова. — М.: Новое издательство, 2004. – 348 с.
3. Ставицький А. В. Деякі проблеми соціальної міфотворчості // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 22. – К.: Український центр духовної культури, 2001. – С. 166-176
4. Козловський П. Постмодерна культура // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. / П. Козловський – К., Ваклер, – 1996. – С. 211-294
5. Лисий І. Менталітет і духовна культура українців // Філософська і соціологічна думка, 1995, № 11-12. / Іван Лисий – С.37-59
6. Франк С. Русское мировоззрение // Духовные основы общества / С.Франк – М., 1992. – С.471-500
7. Стражний О. Український менталітет. Ілюзії – міфи – реальність / Олександр Стражний – Київ: Видавництво «Книга», 2009. – 368 с.
8. Лобас В. Цілісність культури в умовах глобалізації / В. Лобас – Сучасність – № 11. – 2008. – С.100-105.

УДК 1:316.3

Я. В. Башманівська

ПРОБЛЕМА САМОТНОСТІ ЛЮДИНИ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ ХХ СТОЛІТТЯ

Досліджена проблема самотності в соціальній філософії ХХ століття. Проаналізована сутність поняття «самотність» в соціально-філософському аспекті; констатується неоднозначність впливу стану самотності на індивіда та суспільство загалом. Пропонуються деякі шляхи і способи щодо подолання стану самотності.

Ключові слова: егоцентризм, індивід, об'єкт, самотність, суспільство, трансценденція.

Исследована проблема одиночества в социальной философии ХХ века. Проанализирована сущность понятия «одиночество» в социально-философском аспекте; констатируется неоднозначность влияния состояния одиночества на индивида и общество в целом. Предлагаются некоторые пути и способы для преодоления состояния одиночества.

Ключевые слова: эгоцентризм, индивид, объект, одиночество, общество, трансценденция.

Investigated problem of loneliness in social philosophy of XX century. Analysed essence of

© Я. В. Башманівська, 2012

Key words: egocentrism, individual, object, loneliness, society, transcendence.

Самотність людини, як особливий психологічний стан, детермінована багатьма чинниками. Особливо актуальною зазначена проблема постає в сучасному глобалізованому світі. Кризи (економічні, політичні), що час від часу переживає людство, роблять індивіда нездатним адаптуватися до умов суспільного життя, зайняти відповідний соціальний статус, і, як наслідок, виникає переживання самотності. З другого боку, самотня людина стає відчуженою відносно проблем соціуму, що негативним чином впливає на перебіг суспільних подій. Самотність людини також може бути причиною або й наслідком переживання екзистенційного вакууму. Вважаємо, що у сучасному світі людина часто відчуває відсутність смислу свого життя, що, як правило, спрямовує людину до усамітнення. Й навпаки, стан самотності, що виник за будь-яких інших причин, здатний призвести людину до переживання відсутності мети й смислу свого життя.

Проблему самотності людини в ХХ столітті досліджували такі відомі зарубіжні й вітчизняні філософи та психологи, як М. Бердяєв, Л. Гримак, Г. Дилигенський, А. Камю, В. Лебедєв, М. Ночевник, Х. Ортега-і-Гасет, А. Розлуцька, Ж.-П. Сартр, Е. Фромм. Метою статті є дослідження проблеми самотності людини в соціальній філософії ХХ століття.

Відомий російський філософ М. Бердяєв, аналізуючи проблему самотності людини, зазначає, що «основна проблема «Я» ... є проблема самотності, яка так мало досліджена філософськи» [1, с.267]. Зазначений стан, на думку філософа, зароджується з розвитком суспільства, з поширенням кола соціальних зв'язків. Він зазначає: «Люди жили раніше в обмеженому невеликому просторі, і це надавало їм затишок, захищало від відчуття самотності. Зараз люди взагалі починають жити у всесвіті, у світовому просторі зі світовим горизонтом, і це загострює відчуття самотності та відчуження» [1, с.266]. Ми солідарні з цією тезою філософа, адже в сучасному глобалізованому світі індивід часто втрачає або свідомо пориває соціальні зв'язки й контакти, що зумовлює відчуття самотності. Сучасне інформаційне суспільство забезпечує умови для поширення соціальних зв'язків, але парадокс полягає в тому, що люди відчувають самотність через те, що губляться у цих соціальних контактах, виявляються не здатними ідентифікувати себе з певною соціальною групою.

Далі філософ пише, що процес усамітнення людини, відчуження від іншого має негативні наслідки для самого індивіда. Відтак, на думку М. Бердяєва, людина самознищується: «Абсолютне усамітнення «я» від усякого іншого, від усякого «ти» є самознищення» [1, с. 267]. Дійсно, людина за своєю природою – соціальна істота, яка потребує контакту з іншим. Відсутність цього контакту зумовлює деструктивні процеси в інтелектуальному, духовному, культурному розвитку людини. «Спілкування між «Я», «Ти» та «Ми» допомагає «Я» стати особистістю. Особистість утверджується у спілкуванні, у виході з себе в іншого. Замкненість «Я» є одним із проявів усамітнення, самотності...» [1, с.277].

Філософ пише, що людина розвивається, пізнає себе завдяки власній активності. Проте ця активність можлива лише за умов існування інших суб'єктів і контакту з ними. Розвиваючи цю думку, М. Бердяєв зазначає, що людина здатна існувати лише тоді, коли вона трансцендентується, виходить за межі власного «Я». «Нема нічого гидкішого й руйнівнішого, ніж коли «Я» егоцентрично занурено у себе та свої стани, забувши про інших, про світ ..., тобто не трансцендентує себе» [1, с.267]. Варто також зазначити, що «...усамітнення «я» від усякого іншого» веде й до деградаційних явищ у суспільстві загалом. Людина, що відчужується від вирішення суспільних проблем, сприяє їх поширенню.

Отже, на думку М. Бердяєва, людині, щоб подолати стан самотності слід говорити не «Я», а «Ми» [1, с.267]. Філософ зазначає й позитивні наслідки переживання стану самотності: «Через момент самотності народжується особистість, самосвідомість особистості» [1, с.267]. Дійсно, людина лише наодинці сама з собою здатна відповісти на питання: «Хто я є?». Людина самотня, але у цьому екзистенційному відчутті починає розуміти свою особистість, особливість, неповторність, індивідуальність та несхожість з іншими. М. Бердяєв відчуття самотності піднімає до рівня священного права людини, яке ніхто не має порушувати. Водночас він зазначає, що почуття самотності не слід ототожнювати з ідеєю соліпсизму, адже це почуття самотності має на увазі існування інших, об'єктивного світу.

Досліджуючи проблему самотності людини, М. Бердяєв доходить висновку, що існує два види самотності: абсолютна та відносна [1, с.268]. Абсолютна, на думку філософа, – це зло, її неможливо мислити позитивно, вона руйнує людину. У відносній самотності людина здатна

зрозуміти власну ідентичність, піднятися над загальним, об'єктивним світом. Самотність може бути відокремленням не від Бога та Божого світу, а від соціальної буденності, яка сама є здеградованою» [1, с.268]. Відносна самотність виступає умовою особистісного розвитку, «ростом душі» [1, с.268]. Свідомість людини може прагнути усамітнення задля уникнення контакту з соціальною буденністю і водночас задля прагнення пізнати високі духовні цінності та ідеали.

Проте, на погляд М. Бердяєва, у відносній самотності людина зустрічається з протиріччям. З одного боку, зрозумівши власну ідентичність, неповторність, індивід прагне реалізувати власну особистість, а з другого, – вийти назовні, прагне контакту з іншими. Щоправда, індивід усвідомлює, що не так просто вийти зі стану відносної самотності.

М. Бердяєв вважає, що найболючіше відчуття самотності – є самотність у суспільстві [1, с.269]. Але й подолати цю самотність людина може лише у суспільстві: «Самотність долається лише в плані існування, вона долається не зустріччю з «не-Я», а зустріччю з «Ти», яке теж є «Я», не зустріччю з об'єктом, а зустріччю з суб'єктом» [1, с.269]. Вважаємо, що наведена думка російського філософа надзвичайно актуальна для сучасного світу. Сучасна людина, відчуваючи стан самотності, намагається відразу його подолати. Шляхом подолання, як правило, виступають дорогі, коштовні матеріальні речі, в контакт з якими людина отримує тимчасове полегшення та насолоду. Однак стан самотності залишається, а для його полегшення необхідні все нові й нові матеріальні об'єкти. Тому філософ стверджує: «Спілкування з об'єктами залишає «Я» самотнім. Самотність долається лише в спілкуванні між «Я», у спілкуванні між особистостями, між «Я» і «Ти», не в суспільстві об'єктів, а в «Ми» [1, с.276].

Людина, за М. Бердяєвим, намагається подолати стан самотності різними засобами й шляхами, зокрема, такими як любов, дружба, спілкування, мистецтво... Водночас філософ стверджує, що людина не повністю й не завжди долає почуття самотності. Вважаємо, що М. Бердяєв має рацію, стверджуючи, що людина долає стан самотності, коли бачить віддзеркалення власного «Я» в іншому суб'єкті. Кожен хоче бути почутим і зрозумілим правильно для іншого. «Я» має глибоку потребу бути адекватним віддзеркаленням в іншому, отримати ствердження власного «Я» в іншому, хоче бути почутим і побаченим» [1, с.269].

Жадоба пізнання іншого суб'єкта і жадоба бути пізнаним іншим – це, на думку М. Бердяєва, жадоба подолання самотності. Такий тип взаємовідносин філософ вбачає у любові. У такому випадку індивід виходить з власного «Я» в іншу людину й водночас бачить себе в іншому «Я». Він пише: «Велика надія людини на подолання самотності пов'язана з любов'ю та дружною. ... Лише в любові і є цілісне поєднання одного з іншим і подолання самотності» [1, с.280].

Цікавою й актуальною для сьогодення є думка філософа, що стан самотності не долається владою. «Могутність та влада не долають самотності, адже могутність та влада можливі лише над об'єктами» [1, с.281].

Аналізуючи проблему самотності людини, М. Бердяєв виокремлює чотири типи відносин між суб'єктом («Я») та соціумом. Перший тип – людина не самотня і соціальна, найпоширеніший тип відносин, характеризується високим рівнем соціалізації індивіда. Людина не переживає стан самотності, може посідати високий соціальний статус, впевнено почувається у взаємовідносинах з іншими суб'єктами діяльності. Другий тип – людина не самотня і не соціальна. Індивід соціалізований, проте не має соціальних інтересів, відчужений від проблем суспільства. Третій тип – людина самотня і не соціальна. Вона мало пристосована до соціуму, не має власних соціальних переконань, схильна до конфліктів, уникає контактів з іншими, а тому переживає стан самотності. Четвертий тип – людина самотня і соціальна. Такий тип соціалізований, він спонукається та переймається соціальними проблемами, не відчужений від соціуму. Проте такий індивід завжди перебуває у конфлікті з суспільною думкою, часто постає незрозумілим для інших, а тому переживає стан самотності. На думку філософа, це людина революціонер, новатор, реформатор. Перші два типи відносин людини до соціуму характеризуються, за М. Бердяєвим, як гармонійні відносно зовнішнього середовища, а два останні – як конфліктні [1, с.273].

М. Бердяєв підсумовує, що проблема самотності постає «основною філософською проблемою, з нею пов'язані проблеми «Я», особистості, суспільства, спілкування, пізнання» [1, с.273]. Також філософ зазначає, що в найглибшому, найширшому розумінні проблема самотності пов'язана з проблемою смерті. Смерть – це абсолютна самотність, розрив соціальних зв'язків та контактів, «абсолютне усамітнення» [1, с.274].

Отже, проаналізувавши філософські погляди М. Бердяєва на проблему самотності, можемо зробити такі узагальнення. По-перше, проблема самотності людини органічно пов'язана з розвитком суспільства, з поширенням соціальних контактів, у яких людині важко ідентифікувати себе з іншими, або відчувати поруч інше «Я». По-друге, самотність як психологічний стан індивіда має позитивне й негативне значення. З одного боку, самотність руйнує людину,

починається процес її інтелектуально-психологічної деградації, оскільки індивід є обмеженим у спілкуванні, через яке й відбувається процес пізнання себе. З другого боку, самотня людина залишається наодинці з собою і має можливість відповісти на питання: «Хто я?»; індивід починає усвідомлювати власну ідентичність. По-третє, індивід, щоб вийти зі стану самотності, має встановлювати контакти не зі світом об'єктів, а з суб'єктами, з іншими «Я». Лише у спілкуванні з іншою людиною, коли окремий індивід починає бачити, що його власне «Я» сприймається й розуміється іншим «Я», долається стан самотності. Велике значення у процесі подолання самотності має почуття дружби та любові.

Філософські погляди М. Бердяєва на проблему самотності людини певним чином наслідував відомий філософ та психолог Е. Фромм. Філософ стверджує, що сильне почуття любові, як правило, є наслідком пережитого стану самотності. Саме любов, за Е. Фроммом, є засобом подолання стану самотності. На індивіда свідомо й підсвідомо тисне почуття страху, тривоги й самотності. Людина відчуває своє безсилля перед силами природи й суспільства. Вона відчуває, що може покинути цей світ або це зроблять близькі люди й людина залишиться самотньою. Бути відчуженим від іншого, самотнім – це те, що породжує, на думку філософа, страх та тривогу: «Усвідомлення людської відокремленості без возз'єднання з любов'ю це джерело сорому і у той же час це джерело провини та тривожності. Таким чином, найглибшою потребою людини є потреба подолати свою відокремленість, залишити в'язницю своєї самотності» [6, с.24].

Досліджуючи проблему самотності, Е. Фромм розглядає різноманітні шляхи подолання цього психічного стану. Щоб подолати стан самотності, людина часто занурюється у світ розваг: сексу, алкоголю, наркотиків і т. ін. Але такий шлях людини, на думку Е. Фромма, хибний, навпаки, людина незабаром знову відчуває самотність. Також він припускає, що людина відчуває провину її її мучить совість. Він пише: «На противагу тим, хто бере участь в соціально-схваленому дійстві, такі індивіди страждають від почуття провини та совісті. Хоча вони намагаються втекти від усамітнення, знаходячи пристанище в алкоголі та наркотиках, вони відчувають ще більшу самотність після того, як оргіастичні переживання закінчуються, і тоді зростає необхідність повернення у своє пристанище якомога частіше та інтенсивніше» [6, с. 27]. Сучасні реалії однозначно підтверджують зазначене твердження філософа.

Водночас Е. Фромм чітко вказує на умови, в яких людина не відчуває стану самотності. Насамперед процес ідентифікації та відчуття схожості з іншим позбавляє людину переживання стану самотності: «Якщо я схожий на когось іще, якщо я не маю почуттів та думок, що відрізняють мене, якщо я у звичках, одязі, ідеях пристосований до зразків групи, я врятований, врятований від жахливого почуття самотності» – стверджує філософ [6, с.29]. Зазначена думка філософа є надзвичайно актуальною. Сучасний індивід губиться у соціальних зв'язках, йому важко ідентифікувати себе з певною соціальною групою. Сучасна людина, як правило, відчужена від суспільства, натомість виникає почуття самотності.

Отже, на думку Е. Фромма, найсильніше бажання людини – це бажання міжособистісної єдності [6, с.33]. Шляхи досягнення цієї єдності та її форми бувають різними. Пасивна форма єдності – це мазохізм. «Мазохіст уникає почуття ізоляції та самотності, роблячи себе невід'ємною частиною іншої людини, яка скеровує його, захищає його, є ніби його життям та киснем» [6, с.34]. Активною формою єдності є садизм. Садист намагається уникнути самотності та почуття занурення у себе, роблячи іншу людину невід'ємною частиною самого себе. Він ніби вбирає сили, вбираючи в себе іншу людину, яка йому поклоняється [6, с.35].

Проте, найбільш природною та досконалою формою міжособистісної єдності є любов [6, с.36]. Зріла любов – це єдність за умов збереження власної цілісності та індивідуальності. Філософ стверджує, що саме в любові людина природно долає почуття самотності: «Любов – це активна сила в людині, сила, яка руйнує стіни, які віддаляють людину від її близьких; яка об'єднує її з іншими; любов допомагає їй подолати стан ізоляції та самотності; при цьому дозволяє їй залишатися собою, зберігати власну цілісність. У любові має місце парадокс: дві істоти стають одною і залишаються при цьому двома» [6, с.36].

Відтак, за Е. Фроммом, на людину свідомо й підсвідомо тисне страх залишитися самотньою. Бути відчуженим від іншого, самотнім – це те, що породжує, на думку філософа, страх і тривогу. Єдиною формою подолання самотності є любов, у якій одне «Я» живе іншим «Я», зберігаючи при цьому власну індивідуальність. Почуття любові є природним потягом людини, «без якого людство не змогло б проіснувати і дня» [6, с.34].

Співзвучними з позицією М. Бердяєва є й погляди Х. Ортеги-і-Гассета на проблему самотності. Як і М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гассет відзначає певні позитивні моменти процесу усамітнення людини. Зокрема, він стверджує, що людина в процесі усамітнення звертає увагу на саму себе, на розвиток власного «Я», намагається усвідомити власну ідентичність та врешті-решт розвинути власні здібності. Він констатує, що «людина може час від часу зупинити своє

безпосереднє заняття речами, звільнитися від власного оточення, губити інтерес до них і ... звертатися в глиб себе, дослухатися до свого внутрішнього світу, або ... займатися самим собою, а не *іншим*, не речами навколишнього світу» [3, с.162]. На думку філософа, людина у стані самотності здатна до саморозвитку та самовдосконалення. Розвинувши себе, людина виходить зі свого внутрішнього світу у зовнішній, в якому позитивним чином здатна змінювати речі [3, с.164].

Х. Ортега-і-Гассет звертає увагу на те, що процес усамітнення людини характеризується розірванням зв'язків з реальним оточуючим світом. Проте він має й свої позитивні наслідки – людина самовдосконалюється, і, повернувшись знову до зовнішнього світу, здатна його вдосконалити. Таким чином, філософ вибудовує певну схему поведінки людини. «Людина почуває себе серед речей загубленою, ... це стан *зверненості на зовні* [3, с.166]. І далі: «...людина енергійним зусиллям заглиблюється у свій внутрішній світ...» [3, с.166]. Згодом «людина знову поринає у світ з метою діяти у ньому відповідно до раніше встановленого плану...» [3, с.166].

Вагомий внесок у дослідження проблеми самотності людини зробили також такі психологи, як Л. Гримак та А. Розлуцька. Так, Л. Гримак вважає, що самотність зумовлена «браком зовнішньої стимуляції фізичного та соціального характеру» [2, с.128]. В людині від народження закладена велика потреба у спілкуванні з іншими. Недостатня кількість спілкування детермінує виникнення почуття самотності та ситуації фрустрації. У дусі філософських поглядів М. Бердяєва Л. Гримак виокремлює два типи самотності людини – абсолютну та відносну [2, с.129]. Абсолютна самотність виникає у ситуаціях повної ізоляції від соціуму (катастрофи, екологічні лиха, що фізично відривають людину від суспільства). Натомість відносна самотність характеризується частковою ізоляцією, коли індивід не повною мірою реалізує власну потребу у спілкуванні. На думку психолога, це об'єктивно характерно для певного типу професій. Проте інколи людина здатна самотійно та свідомо уникати процесу спілкування. Це відбувається у ситуаціях конфлікту, хвороби тощо.

Для сучасного світу, на жаль, характерна абсолютна й відносна самотність людини. Розвиток технологічного та інформаційного середовища – це величезний крок людства вперед. Проте він має й негативні наслідки у вигляді екологічних катастроф, після яких людина може переживати почуття самотності й фрустрації. Особисто сам індивід може стати ізольованим від суспільства або в результаті екологічної катастрофи може залишитися без спілкування з рідними внаслідок їх смерті.

Отже, вищезазначені явища глобалізованого світу істотно впливають на переживання людиною самотності. До подібних висновків доходить й українська дослідниця А. Розлуцька. Вона зазначає, що сучасна людина «демонструє зовнішню активність, проте її внутрішній світ залишається пасивним, вона функціонує як автомат» [4, с.31]. Часто людина відчуває себе самотньою, розгубленою, оскільки не може зорієнтуватися у швидкоплинних суспільних процесах або й свідомо уникає контакту з соціумом через інформаційне перенавантаження. Дослідниця стверджує, що «людину оточує дійсність, яка не заохочує довіряти зовнішній реальності, породжує неklasичне бачення світу; моделюється ірраціональна картина його. Переважає ідея хаосу, випадковості, плинності реального світу, непідвладного впорядкованості. Формується ситуація розгубленої людини у таємничому і непізнаваному світі» [4, с.32].

Вважаємо, що сучасна людина, аби не вдаватися до процесу усамітнення й не переживати стан самотності, має насамперед подолати своє відчуження від суспільства, здійснити процес самотрансценденції. Має відбутися процес ідентифікації з цілим, процес трансформації свідомості людини, зокрема, її здатності переключитися зі світу об'єктів на світ суб'єктів.

Бібліографічні посилання:

1. Бердяєв Н. А. Філософія вільного духа / Н. А. Бердяєв. – М. : Республіка, 1994. – 480 с.
2. Гримак Л. П. Общенье с собой / Л. П. Гримак. – М. : Изд-во политической литературы, 1991. – 320 с.
3. Ортега-и-Гассет Х. Углубление в себя и обращенность вовне / Х. Ортега-и-Гассет // Філософские науки. – 1991. – № 5. – С. 158 – 173.
4. Розлуцька А. М. Суперечливість впливів глобалізованого світу на людину / А. М. Розлуцька // Освіта регіону. – 2010. – № 4. – С. 28 – 33.
5. Філософський енциклопедичний словник. – [за ред. В. І. Шинкарука]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
6. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм. – М. : „Педагогика“, 1990. – 154 с.